

BOMBAY BAŞ ŞEHBENDERLİĞİ VE MUHASEBE KAYITLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (Rumi 1292-1299/1876-1883)¹

Sevgi TAŞPINAR², Mustafa GÜLER³

BOMBAY BAŞ ŞEHBENDERLİĞİ VE MUHASEBE KAYITLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (Rumi 1292-1299/1876-1883)

BOMBAY CONSULATE GENERAL AND EVALUATION OF ITS ACCOUNTING RECORDS (Rumi 1292-1299/1876-1883)

Özet

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'daki temsilcisi konumundaki Bombay Baş Şehbenderliği, Hint bölgesi ile Osmanlı ticari ilişkilerinin geliştirilmesinde ve bölgede faaliyet gösteren Osmanlı tüccar ve tebaasının haklarının korunmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Şehbenderler kendilerine maaş ve tahsisat verilerek görev yerlerine atanmıştır. Göreve atanan şehbenderlerin ilk işi şehbenderlik faaliyetlerinin yürütüleceği bir bina bulunmasıdır. Bu binanın kirası şehbenderin tahsisatından karşılanmaktadır. Şehbenderhanede tüccar ve Osmanlı vatandaşlarının resmî işlemleri yapılarak bunlardan hasılat elde edilmiştir. Bu hasılatın belli bir kısmı zorunlu giderlere harcanırken kalan kısmı Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.

Bu çalışma Bombay Baş Şehbenderhanesi'nin Rumî 1292-1299 (1876-1883) yılları arasında Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen muhasebe kayıtlarının değerlendirmesini ele almaktadır. Bu değerlendirmeye göre Bombay Baş Şehbenderhanesi'nin üçer aylık veya yıllık hasılatı, masrafları ve bu masrafların neleri içerdiği, Hariciye Nezareti'ne gönderilecek olan hasılat miktarı ve Hariciyeden talep edilen ödenek miktarları gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Şehbenderlik, Bombay, Muhasebe, Hasılat, Maaş, Tahsisat.

Abstract

The Bombay Consulate General, which was the hand of the Ottoman Empire in India, had an important place in the development of Ottoman commercial relations with the Indian region and in the protection of the rights of Ottoman merchants and subjects who were active in the region. The consuls were appointed to their positions by being given salaries and allowances. The first job of the appointed consul was to find a building where the consulship activities would be carried out. The rent of this building was covered by the consul's allocation. Official transactions of merchants and Ottoman citizens were carried out in the consulship, and revenue was obtained from them. While a certain part of this revenue was spent on mandatory expenses, the remaining part was sent to the Ministry of Foreign Affairs.

This study presents the evaluation of the accounting records of the Bombay Consulate General between the Rumi years of 1292-1299 (1876-1883), identified in the Ottoman Archives. According to this evaluation, the quarterly or annual revenues of the Bombay Consulate General, its expenses and what these expenses include, the amount of revenue to be sent to the Ministry of Foreign Affairs, and the amounts of money requested from the Ministry of Foreign Affairs are shown.

Key Words: Consulate, Bombay, Accounting, Revenues, Salary, Allocation.

¹ Bu makale Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Prof. Dr. Mustafa GÜLER danışmanlığında hazırlanmakta olan "Osmanlı-Güney Asya Müslümanları Arasındaki İlişkiler Çerçevesinde Tesis Edilen Şehbenderlikler (1845-1915)" adlı Doktora Tezinden üretilmiştir.

² Doktora, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sevgitaspınar03@gmail.com, 0009-0008-8800-102X

³ Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, mguler@aku.edu.tr, 0000-0003-2811-6403

Makale Geliş Tarihi (Recieved): 20.05.2024 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 25.06.2024

1. Giriş

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren komşu devletler ve beyliklerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Anadolu ve Rumeli fetihleriyle Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde sınırlarını genişletmesi sonucunda bu bölgelerde ticari faaliyetler yürüten Venedik, Ceneviz, Milano gibi İtalyan devletlerine Osmanlı Devleti geçici elçiler göndermiştir. İstanbul'da ilk daimî ya da ikamet elçiliği ise, Venedik Cumhuriyeti tarafından 1453 yılında açılmıştır. Daha sonra Lehistan, Rusya, Fransa, Avusturya, İngiltere ve Hollanda İstanbul'da daimî elçilikler açmıştır (İpşirli, 1995, s.8). Bu duruma karşılık olarak Osmanlı Devleti padişahın tahta çıkışını bildirmek, barış teklifi, hediye ve mektup takdimi, barış yapmak veya yenilemek, vergi istemek, Avrupa krallarının taç giyme törenlerine iştirak etmek, anlaşma şartlarını görüşmek gibi sebeplerle gerekli gördüğü dönemlerde Avrupa devletlerinde “fevkalade elçi” adı verilen elçiler görevlendirmiştir (Gürsoy, 2006, s.139).

Osmanlı Devleti'nin bu ülkelerde daimî elçilikler açma süreci ise XVIII. Yüzyılın sonlarında başlamıştır (İpşirli, 1995, s.8). Çünkü Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışı karşılıklı değil tek taraflılık ilkesi hâkimdir. Tek taraflı diplomasi anlayışı ile kendine özgü bir biçimde dış politikasını yönetmektedir. Bu politika çerçevesinde kendi kendine yeterlilik ilkesine uyulması sebebiyle diplomatik ilişkilerin gelişmesinde gecikme yaşanmıştır (Dönmez, 2006, s.8).

Osmanlı Devleti diplomatik ilişkilerini uluslararası dengenin kendi aleyhine dönmesine engel olmak ve bunu kendi lehine çevirerek varlığını korumak amacıyla kullanmıştır (Erdem 2008, s.103). Tarihi süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışı bir takım değişim ve dönüşümler yaşamıştır.

Sultan III. Selim döneminde ilk olarak Avrupa'nın bazı önemli merkezlerine daimî elçiler gönderilmiştir. Gönderilen elçilerin yabancı dil bilmemeleri ve Avrupa kültüründen uzak olmaları sebebiyle bu eksikliği gidermek için Osmanlı tebaasından gayrimüslim sefaret tercümanları görevlendirilmiş ancak sadakatleri şüpheli bu kişilerin devlete ihanet etmeleri birtakım problemlere sebep olmuştur. Bu problemi çözmek adına 1821 yılında tercüme odasının açılmasıyla dil bilen tercüman yetiştirilmeye başlanmıştır. Londra, Paris, Viyana gibi şehirlere gönderilen ilk daimî elçilerden istenilen verim alınamamıştır. Fakat bu elçiler ile birlikte giden genç kadrolar, buralarda uzun süre kalarak yabancı dil öğrenmişler ve Avrupa kültürünü yakından tanıyarak kendilerinden sonra yetişecek olanlara öncülük etmişlerdir. Devletin içinde yaşanan sıkıntılar sebebiyle bir dönem daimî elçilik uygulamasına ara verilmiş ancak 1834 yılına gelindiğinde II. Mahmut uygulamayı tekrar başlatmış olup sistem günümüze kadar kesintisiz devam etmiştir (İpşirli, 1995, s.9).

Elçilerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle siyasi ve ticari ilişkilerinin artmasıyla 1802 yılından itibaren belli başlı merkezlere şebkender tayin edilmiştir. Bu minvalde Malta'ya Thodoraki, Marsilya'ya Selanikli Dimitrios, Triyeste'ye Kıryaki Thodori şebkender olarak görevlendirilmiştir. ⁴Genellikle gayrimüslim Rum tebaadan seçilen şebkenderler kimi zaman şebkenderlik açılan ülkenin yerli halkı arasından da seçilebilmiştir. 1839 yılında İran'ın Tebriz şehrine şebkender gönderilmesinin ardından Rusya ve Hindistan'a da atamalar yapılmıştır. XIX. Yüzyıldan

⁴ Triyeste İtalya'da bir şehirdir.

İtibaren Müslümanlar arasında tercih edilen şebenderler yaygınlaşarak pek çok merkezde Osmanlı temsilcisi olarak bulunmuşlardır (Savaş, 2002, s.179).

Bu bağlamda 1848 yılında tüccar ve eşraf tarafından tavsiye edilmeleri sonucunda Devlet-i Âliyye tüccarlarının her yerde korunmaları gerektiği düsturuyla Hindistan'ın ticaret şehirlerinden Bombay'a Hacı Habib Yusuf ve Kalküta'ya Hacı Mehmet şebender olarak tayin edilmişlerdir (BOA., İ.MSM. 30/833; İ.MSM. 29/830; A.AMD.4/25). Rutin işlerin yanında 1870 yılından itibaren Hindistan Müslümanlarının halifeye olan bağlılıklarının artmasında dönemin Bombay Baş Şebenderi Hüseyin Hasip Efendi'nin önemli bir etkisi olmuştur. Yerli basın ve Müslüman eşraf ile dostluk içerisinde olan Hüseyin Hasip Efendi 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Hindistan'da yardım toplanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlı şebenderlerinin Hindistan'daki faaliyetleri özellikle II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla İngilizlerin dikkatini çekmeye başlamıştır (Özcan, 1992, s.161). Çünkü bu dönemde takip edilen İslam birliği politikası ile emperyalist devletlere karşı tüm Müslümanları halifelik çatısı altında bir araya toplamak hedeflenmiştir. Emperyalist Avrupalı devletlerin hâkimiyetine ve bağımsızlıklarını kaybeden Müslüman devletleri "Halife" sıfatını taşıyan Osmanlı sultanından beklenti içerisine girmişlerdir. Bu durum İslamcılık ideolojisinin evrensel çerçevede uygulanmasına zemin hazırlamıştır. İlk defa Namık Kemal tarafından kullanılan "İttihâd-ı İslam" kavramı Batı literatüründe "Panislamizm" tabirine karşılık görülmüştür (Özcan, 2001, s.470).

Panislamizm politikasının uygulanmasında önemli rol oynayan şebenderlikler halifenin nüfuzunun tüm İslam âlemine yayılmasına ön ayak olmuşlardır. Halife adına görev aldıkları ülkenin Müslüman halkının sosyal, dini, siyasi, ticari ve hukuki pek çok problemiyle yakından ilgilenmiş ve sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti önceleri bölge eşrafından tanınmış kişileri, daha sonraki süreçte ise merkezden maaş ve tahsisat verilerek göreve getirdiği şebenderleri vazifelendirmiştir.

2. Şebenderlik Müessesesi

Şebender tabiri, Farsça "Şah" ve "Bender" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Şah baş, hükümdar, yönetici; Bender ise liman, ticaret merkezi, ticaret iskelesi anlamına gelmektedir. Bu kökten türeyen ve Şebender olarak yaygınlık kazanan bu tabir liman reisi, liman başı, ticaret reisi, tüccar başı anlamlarına karşılık gelmektedir (Şemseddin Sami, 2010, s.767; Devellioğlu, 2010, s.95). Başka bir ifadeyle ülkesinin devlet başkanını temsilen bir başka ülkenin şehir veya iskelesinde görev alma durumudur. Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında Ticaret Nezareti kurulmadan önce tüccarlar arasındaki meselelerin çözümlenmesi amacıyla Padişah tarafından görevlendirilen şebenderler daha sonraki dönemlerde konsolos olarak adlandırılmışlardır (Erol, 2014, s.6).

Osmanlı Devleti 27 Temmuz 1718 tarihinde Avusturya ile imzalanan Pasarofça antlaşmasının iki ülke arasında karşılıklı konsolosluk açma maddesi gereği Viyana'da ilk şebenderliğini açarak bu göreve Kazancızade Ömer Efendi'yi getirmiştir. Ömer Efendi 1732 yılına kadar şebenderlik görevine devam ettikten sonra azledilmiştir. Bu yıldan itibaren şehre art arda şebender ataması yapılmıştır⁵(Kılıç, 2018, s.97). 1802-1821 yılları arasında on altı farklı şehre yirmi beş şebender görevlendirilmiştir (Akpınar, 2001, s.22).

⁵ Nizam-ı cedid reformları kapsamında ticari ilişkilerin yoğunlaşması sebebi ile Temmuz 1802 yılında Kefelonya adası beyzadelerinden Angelo Fecetin Viyana'da şebender olarak görevlendirilmiştir (Kılıç, 2018, s.97).

1802-1836 yılları arasında şehbenderlerin ticarete önde gelen yerli halktan seçilmesi sebebi ile bu döneme birinci dönem denilmiştir. “Vekil Şehbenderlik” olarak başlayan bu uygulama doğrultusunda 1820 yılında Triyeste Şehbender Vekilliğine Gregori Tabasko tayin olmuştur (Akpınar, 2001, s.22). 1836 yılında Hariciye Nezareti'nin kurulmasının ardından 1840 yılında Mösyö Zahreb Londra'ya baş şehbender olarak tayin edilmiştir. Mösyö Kazamir (Kazmir) Amerik ise Fransa'nın Marsilya şehrinde görevlendirilmiştir. Bir diğer şehbender ataması ise İran Tebriz Baş Şehbenderliğine Ali Namık Efendi'nin tayini ile gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti XIX. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya ve Almanya ile konsolosluk ilişkisi kurarak hem bu devletlerle olan diplomatik ilişkilerini hem de ticari ilişkilerini güçlendirmiştir (Akpınar, 2017, s. 134).

Bu gelişmelerin akabinde şehbenderlik faaliyetlerinin düzgün işlemesi maksadıyla Rumi 1 Haziran 1298/ 13 Haziran 1882 tarihinde Şehbenderlik Nizamnamesi yayınlanmıştır. Üç kısma ayrılan nizamnamenin birinci kısmı dört fasıldır. Birinci kısmın ilk faslında şehbenderlik memurlarına ait genel hükümler, ikinci fasılda şehbenderlerin görev yerleri, üçüncü fasılda şehbenderlerin görevleri, dördüncü fasılda ise şehbenderlerin denetlenmesi konularına yer verilmiştir. İkinci kısımda şehbenderhanelerde yapılan işlere ait muhasebe işlemleri bulunmaktadır. Üçüncü kısımda ise fahri şehbenderlere yer verilmiştir. (Düstur, 1298, ss.192-202; Salname-i Hariciye, 1318, ss. 362-376).

3. Şehbenderlik Müessesesinde Görev Alan Memurlar

Şehbenderlik müessesesi vazifeli şehbenderler ve fahri şehbenderler olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Vazifeli şehbenderler; baş şehbenderlikler ve şehbenderlikler, şehbender vekilleri ve kañçılara⁶ memurlarından oluşmaktadır (Düstur, 1298, s.192). Baş şehbenderler ticaret merkezi olan şehirde görev alan en üst düzey yöneticidir. Şehbenderler ise ikinci dereceden öneme sahip ticaret şehirlerinde görev alan memurlardır. Baş şehbenderler ile görev ve sorumluluk bakımından büyük fark bulunmamasına rağmen maaş ve tahsisatları daha düşüktür (Akpınar, 2001, s.28). Şehbender vekilleri daha ziyade ticari ve insan dolaşımı bakımından ikinci planda kalan şehirlere tayin edilerek daha çok stajyer şehbender konumundadırlar (Akpınar, 2001, s.29). Şehbenderler merkezden padişah onayı ile atanmaktadırlar. Ancak şehbender vekilleri kimi zaman genellenin dışında kalarak bağımsız bir şekilde atanmışlardır. Şehbender görev yerinde bulunmadığı dönemlerde şehbender vekilleri görev ve sorumlulukları yerine getirmek ve evrakı imzalamakla yetkili kılınmışlardır (Tetik, 2019, s.31). Kañçılara memurları şehbenderhanenin resmî yazışmalarını yürütmek ve bazen şehbender vekâlet etme görevini yerine getirmektedirler. Şehbender vekiline denk kabul edilmektedirler (Akpınar, 2017, s.137).

Fahri şehbenderler ise ticaret şehrinin önde gelen tüccar ve eşrafi arasından oradaki Osmanlı elçisinin veya Hariciye Nezaretinin tavsiyesi üzerine padişahın onayı ile görevi üstlenmişlerdir. Devlet tarafından kendilerine maaş verilmeyen fahri şehbenderler kendi ticari faaliyetleri ile geçimini sağlamaktadırlar. İflas etme durumlarında ise görevden azledilmişlerdir. (Düstur, 1289, ss.200-201; Salname-i Hariciye, 1318, ss.374-375). Daha önce de belirtildiği gibi şehbenderhaneler şehbenderlik faaliyetlerinin yürütüldüğü çalışma mekânlarıdır. Genellikle devlet tarafından kiralanmakta kısmen de mülk olarak satın alma veya inşa etme yoluyla oluşturulmuşlardır. Yerli ve yabancı tüccarın, Osmanlı tebaasından kişilerin resmî işleri bu dairelerde görüşülmekte ve sonuçlandırılmaktadır.

⁶ Kañçılara: Şehbenderhanelerin yazı işlerinden sorumlu olan ve gerektiğinde şehbender vekili olarak görevlendirilen memurdur.

Şehbenderhanelerde ayrıca tercümanlar, kâtipler, kayyumlar, bekçiler görev almaktadır (Akpınar, 2001, ss.30-31). Bu çerçevede 22 Kanun-ı evvel 1302/3 Ocak 1887 tarihinde Bombay baş şehbenderliği için aylık 325 rupi ödenmek üzere iki yıl süre ile şehbenderhane olarak kullanılması için bir ev kiralanmıştır. Bu evin senelik 5.000 kuruş kirası Agra Bankası vasıtası ile ödenmiştir (BOA., HR. TH. 70/19). Tayin edilen şehbenderlere görev yerlerinin merkeze uzaklığı ve yakınlığı da dikkate alınarak yıllık tahsisat ödenmiştir. Şehbenderler bu tahsisat ile kaçırlara giderlerini, ulaşım masraflarını, şehbenderhane kirasını, masraflarını ve diğer görevlilerinin maaşlarını ödemişlerdir (Akpınar, 2017, s.139).

4. Şehbenderlerin Görevleri

Şehbenderler görevli buldukları bölgede vergilerin toplanması, pasaport-vize işlemlerinin yürütülmesi ve takip edilmesi yanında Osmanlı tebaasının doğum, ölüm, evlenme, vekâletname, tebligat, miras, senet gibi evraklarının düzenlenmesi, yardıma muhtaç kimselerin ihtiyaçlarının karşılanması gibi bireysel ihtiyaçlarla meşgul olmuşlardır (Erol, 2014, s.66). Keza ticaret gemilerinin evrakının hazırlanması, ticaret beratı verilmesi, deniz kazalarına karşı tedbir alınması, tüccar arasındaki meselelerin çözüme kavuşturulması, savaş gemilerinin durumu ve taşıdıkları malzemenin kontrolü gibi alanlarda da faaliyet sınırlarında kabul edilmiştir (Arık, 2009, s.10). Hukuki meseleler bakımından da gemilerde işlenen suçların cezalandırılması, ticari davalarda mahkemede bulunup zabıt tutulması gibi Osmanlı (Akpınar, 2017, ss.73-75; Erol, 2014, s.72). tebaasının yabancı mahkemelerdeki davalarında yer almışlardır. Şehbenderlerin vergi toplama görevlerine bir örnek olması için şu olayı zikretmek istiyoruz: Rumi 1273-74/1856-57 yılında Fethü'l-bahir adındaki geminin kaptanı Ciddeli Şeyh Mehmet Bombay limanında ödemesi gereken vergiyi teslim etmeden Cidde'ye doğru hareket etmiştir. Bu durumu tespit eden Bombay Baş Şehbenderliği Cidde'ye bir talimat göndererek verginin iki katı olan 2.320 kuruşun tahsil edilmesini talep etmiştir (BOA., HR.MKT., 758/50).

Şehbenderler görev yerlerine tayin edildiklerinde onlarla beraber bir de imam tayin edilerek cami ve mescit yapılmış, Müslüman halkın ibadetleri kolaylaştırılmıştır. Padişahlar yaptıkları bağışlarla camilere destekte bulunmuşlardır (Erol, 2014, s.77). Şehbenderler ayrıca görev yerlerinde yayınlanan gazeteleri ve basın faaliyetlerini yakından takip ederek Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapılmasını engellemekle görevlendirilmişlerdir (Düstur, 1289, s.197; Salname-i Hariciye, 1318, s.369). Özellikle II. Abdülhamid döneminde şehbenderler ülke aleyhine yapılabilecek gelişmeleri takip edip raporlamakla da görevlendirilmişlerdir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin itibarına karşı eylem yapan herhangi bir şahıs veya topluluk tahkik edilerek toplanan bilgi ve belgeler merkeze ulaştırılmıştır. Görev bölgelerinde ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkları takip ve tetkik ederek gerekli karantina önlemlerini almak ve bu hususu devlet merkezine iletme şehbenderlerin görevi sayılmıştır (Akpınar, 2017, ss.76-77). Osmanlı vatandaşlarının topladığı yardımları merkeze ulaştırmak, yurt dışına görevlendirilen kişilerin bürokratik işlerini kolaylaştırmak, teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek merkeze rapor etmek yine şehbenderlerin önemli görevleri arasında yer almıştır (Erol, 2014, ss.85-86).

5. Bombay Baş Şehbenderliği

Dünya ticareti için her çağda önemli merkezlerden biri olarak kabul edilen Hint Yarımadası, Osmanlı Devleti için de bu özelliğinin yanı sıra Müslüman nüfusun yoğunluğu bakımından da ön planda tutulmuştur. XVI. Asırdan itibaren Akdeniz ticari alanlarının büyük bir kısmını hakimiyeti ve himayesi altına alan devlet aynı zamanda Hac mekanlarının da siyasi ve dini sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu temel saiklere istinaden biraz da dönemin şartlarına uygun olarak XIX. Yüzyılın ikinci yarısında

Bombay’da bir şehbenderlik açılması gündeme gelmiş ve şehbenderliğin öncelikli olarak fahri statüsünde açılması kararlaştırılmıştır.

Hindistan’ın Bombay ve Kalküta iskelelerine, ticaret antlaşmalarına göre vergileri düzenlemek, İngiliz memurlarının gemilere çıkarttıkları zorlukları kolaylaştırmak ve gemilere yapılan saldırıları engellemek amacıyla Hicri 15 Recep 1264/ 17 Haziran 1848 tarihinde Tüccar Şeyhi Hacı Habib Yusuf fahri şehbender olarak tayin edilmiştir (BOA., İ.MSM. 29/830; A.AMD.4/25; A.MKT., 145/47). Onun vefatının ardından Hicri 19 Rebiul-ahir 1266/ 4 Mart 1850 tarihinde Timurzade Abdülvehhap Bombay Fahri Şehbenderliğine atanmıştır (BOA., İ.HR., 327/21160). Şehbenderlik kurumu hakkında bazı temel bilgiler verdikten sonra Osmanlı kayıtları ışığında Bombay şehbenderleri ve onların görev süreleri tespit edilerek aşağıda 1848-1914 yılları arasında Bombay’da görev yapan fahri ve vazifeli şehbenderlerin listesi verilmiştir.

Tablo 1: Bombay Baş Şehbenderleri

Ünvan	İsim	Görev Yılı
Bombay Fahri Şehbenderi	Hacı Habib Yusuf	1848-1850
Bombay Fahri Şehbenderi	Timurzâde Abdulvehhâb	1850-1855
Bombay Fahri Şehbenderi	Mirza Ali Han	1855-1869
Bombay Baş Şehbenderi	Ârâm Efendi	1869-1870
Bombay Baş Şehbenderi	Hüseyin Hasip Bey	1870-1884
Bombay Baş Şehbenderi	Abdülhak Hamit Bey	1884-1885
Bombay Baş Şehbenderi	İsmail Zühtü Bey	1886-1888
Bombay Baş Şehbenderi	Mehmet Kadri Bey	1888-1896
Bombay Baş Şehbenderi	Emin Bey	1902-1908
Bombay Baş Şehbenderi	Celal Münif Bey	1910-1911
Bombay Baş Şehbenderi	Eşref Cafer Bey	1911-1912
Bombay Baş Şehbenderi	Celal Münif Bey	1912-1913
Bombay Baş Şehbenderi	Halil Halid Bey	1913-1914

Fahri şehbenderlik statüsünde açıldığı ilk dönemlerde Bombay eşrafından üç fahri şehbender görev almıştır. İlk fahri şehbender 1848 yılında atanan Hacı Habib Yusuf iki yıl süre ile bu görevi yerine getirmiştir (BOA., İ.MSM. 29/830; A.AMD.4/25). Hacı Habib Yusuf’un ardından Bombay’da ikamet eden Basralı tüccar Timurzade Abdülvehhap Ağa 1850 yılında tayin edilmiş ve beş yıl görevini sürdürmüş olup, 1855 yılında Mirza Ali Han’a devretmiştir (BOA., İ.HR., 327/21160). Mirza Ali Han görevin kendisine verilmesini talep eden tek fahri şehbenderdir. On dört yıl süre ile görev alan Mirza Ali Hanın⁷ ardından Hariciye Nezareti aracılığıyla 1869 yılında ilk merkezi atama yapılarak Bombay Baş Şehbenderliğine Ârâm Efendi vazifeli şehbender olarak tayin edilmiştir⁸. Bir yıl gibi kısa bir süre görev yapan Ârâm Efendi’nin bölgedeki Müslüman tüccar ve halk ile iletişimde başarılı olamayacağı

⁷ Mirza Ali Han: Tüccar kumpanyasının önde gelen eşrafından, Mazağun tüccar tersanesinin sahibi ve II. Mahmut döneminde şehbenderlik vazifesi yapmış olan Bahadır Ali Han’ın oğludur. Mirza Ali Han Hint kumpanyası memuru Mösyö Çoka Rebiye bir mektup yazarak Bombay Fahri Şehbenderliği görevinin maaş talebi olmadan kendisine tevcih edilmesini istemiştir. Mösyö Coka Rebi bu durumu İngiliz ticaret meclisi üyesi Mösyö Emirson’a bildirmiş ve hazırladığı iltimasnameyi Londra’da bulunan Osmanlı elçisi aracılığı ile Hariciye Nezaretine bildirmesi sonucu görevine tayin edilmiştir (BOA., İ.HR.128/6504).

⁸ Hicri 27/28 Cemaziyel evvel 1286/4 Eylül 1869 tarihinde ilk kez merkezden 7500 kuruş maaş ile Ârâm Efendi Bombay Baş Şehbenderliğine tayin edilmiştir (BOA., İ.HR.242/14354).

kanısıyla 1870 yılında görevinden azledilerek yerine Hüseyin Hasip Efendi görevlendirilmiştir⁹. On dört yıl boyunca görevi devam eden Hüseyin Hasip Bey 1884 yılında İstanbul'da bulunduğu sırada görev yerine gitmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Abdülhak Hamit (Tarhan) Bey tayin edilmiştir¹⁰. Abdülhak Hamit Bey 1885 yılında eşi Fatma hanımın vefatı üzerine İstanbul'a dönmüştür. Yerine bu sırada kançılar olarak görevine devam eden Hüseyin Hüsnü Bey vekil olarak Bombay baş şebenderliğine atanmıştır (BOA., HR. SFR. 3, 311/25). 1886 yılında Batavya baş şebenderi Ali Galip Bey görevlendirilmiş olsa da Umur-u Hukuk-u Muhtalita müdüriyetine tayin edilerek Bombay'a fiilen gitmemiştir (BOA., İ.HR.303/19209). Bu sırada boş kalmış olan Bombay baş şebenderliğine ise aynı yıl İsmail Zühtü Bey tayin edilmiştir¹¹. Görevinde bulunduğu iki yılın ardından Bombay'ın iklim şartlarının sağlığını olumsuz etkilediğini bildirmesi üzerine 1888 yılında azledilmiştir. 18 Kasım 1888 tarihinde Mehmet Kadri Bey 3.000 kuruş maaş ve 6.000 kuruş tahsisat ile Bombay Baş Şebenderliğine tayin edilmiştir¹². Sekiz yıl görev yapan Kadri Bey ticaretle uğraştığı yönündeki şikayetler sonucunda 1896 yılında azledilmiştir. 1902 yılında atanan Emin Bey¹³ altı yıl görevini icra etmesinin ardından 25 Ağustos 1910 tarihinde Celal Münif Bey tayin edilmiştir (BOA., B.E.O.,3394/254519). 1911 yılında Bombay Baş Şebenderliği görevinde Eşref Cafer Bey bulunmaktadır (BOA., B.E.O.,3621/27151). 1912 yılında Celal Münif Bey ikinci defa göreve getirilmiştir (Çakılcı, 2015, s.89). 1913 yılında Halil Halid Bey¹⁴ tayin edilmiştir. Ancak 1914 yılında I. Dünya savaşının başlaması üzerine istifa etmiştir (BOA., B.E.O.,3621/27151; B.E.O.,4185/313872).

6. Bombay Baş Şebenderliği Muhasebe Kayıtları (Rumi 1292-1299/1876-1883¹⁵)

Osmanlı Devleti şebenderlik memurlarına maliye nezareti vasıtasıyla belli bir maaş tahsis etmiştir. Özellikle merkezden görevlendirdiği memurlarına maaşlarının yanında yol masrafları, şebenderhane giderleri ve bölgelerinin merkeze uzaklığına göre yol harcı verilmiştir. Bu çerçevede baş şebendere Hicri 1302/1884 yılında senelik 36.000 kuruş maaş ve bir defaya mahsus 78.000 kuruş tahsisat ile tayin edilirken Kançılaryalarına yıllık 12.000 kuruş maaş ve 18.000 kuruş tahsisat ile tayin edilmiştir (Salname-i Hariciye, 1302, s.626). Tercümanlara ise sadece yıllık 9.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. (Salname-i Hariciye, 1302, s.627). Hicri 1306/1888 yılında yapılan atamada şebenderlerin maaşı aynı kalmış ve bir defaya mahsus 54.000 kuruş tahsisat verilmiş, kançılardan tahsisatı ise bir önceki ile aynı kalmıştır. (Salname-i Hariciye, 1302, s.627; 1306, s.643) Yapılan merkezi tahsisata ilaveten

⁹ Arâm Efendi'nin Bombay şebenderliği görevini layıkıyla yerine getiremeyeceği anlaşılınca Bağdat vilayetindeki telgraf memuriyeti görevine çekilerek Bombay Baş Şebenderliğine Hicri 3 Recep 1287/29 Eylül 1870 tarihinde aylık 10.000 kuruş maaş ile Hüseyin Hasip Bey tayin edilmiştir (BOA., İ.HR.246/14630; HR. MKT., 690/ 65; HR. MKT., 700/ 69).

¹⁰ Rumi 12 Şubat 1299/ 24 Şubat 1884 tarihinde ise Bombay Baş Şebenderliği görevine Abdülhak Hamit Bey getirilmiştir (BOA., HR. SFR.3 302/17).

¹¹ Hicri 26 Zilkade 1303/26 Ağustos 1886 tarihinde Batavya Baş Şebenderi iken 3000 kuruş maaş ve 6000 kuruş tahsisat ile İsmail Zühtü Bey Bombay Baş şebenderliğine tayin olmuştur (Salname-i Hariciye, 1306, s.610; BOA., İ.HR.303/ 19209).

¹² Hicri 2 şaban 1317/ 6 Aralık 1899 tarihinde kendisine tevdi edilen maaş ve tahsisat ile Bombay Baş Şebenderliği görevine tayin edilen Mehmet Kadri Bey kısa bir süre sonra şebenderlik nizamnamesine aykırı olarak Baş şebenderlerin ticaretle uğraşmalarının yasaklanması maddesi gereğince görevinden azledilmiştir (BOA., B.E.O.,1413/105965; B.E.O.,959/71924).

¹³ Hicri 13 Muharrem 1320/22 Nisan 1902 Tebriz Baş Şebenderi Emin Bey Bombay Baş Şebenderi olarak görevlendirilmiştir (BOA., B.E.O.,1834/137507; B.E.O.,1866/139933; B.E.O.,1915/143561).

¹⁴ Hicri 18 Recep 1331/ 23 Haziran 1913 tarihinde Bombay Baş Şebenderliğine Halil Hamit Bey tayin edilmiştir (BOA., B.E.O.,3621/27151; B.E.O.,4185/313872).

¹⁵ Bombay Baş Şebenderliği muhasebesine ait arşiv vesikaları Hariciye Nezareti idare kataloğu (HR. İD.) 625 numaralı defterde yer almaktadır. Defterlerde Rumi 1292 yılından 1299 yılına kadar muhasebe kaydedilmiş olup bu çalışmada Rumi 1292-99 (1876-1883) yıllarına ait veriler yer almaktadır.

şehbenderhanelerde yürütülen pasaport ve vize işlemleri, ticaret gemilerinden alınan vergiler/harçlar ve tebaanın evlenme, doğum, miras vb. işlemlerden gelir elde edilmiştir.

Şehbenderliklere ayrılan maaş, tahsisat ve hasılat gibi giderlerin neler olacağını 13 Haziran 1882 tarihinde hazırlanan Şehbenderlik Nizamnamesinin ikinci kısmında görmek mümkündür. Buna göre Şehbenderhane masraflarının başlıcası pul ücretleridir. Çünkü resmî evraka pul yapıştırılması zorunludur ve puluz evrak geçersiz olup bu durumdan kaynaklı zarardan şehbender sorumlu tutulmuştur. Şehbenderhanelerde altı çeşit pul kullanılmaktadır.

Kullanılan pulların hesabı üç ayda bir Hariciye Nezareti'ne gönderilir, kullanılmayanlar ise altı ayda bir iade edilirdi. Şehbenderler tarafından verilen pasaport veya tasdikname gibi basılı evrak da yine Hariciye Nezareti tarafından gönderilirdi. Nizamnameye göre pasaport harcı/vergisi 50 kuruş, vize harcı/vergisi 20 kuruştur. Bu çerçevede şehbenderhane hasılatı masraf senetleri ile beraber üç ayda bir Hariciye Nezareti'ne gönderilmektedir (Gör, 2019, ss.80,81,82).

Hüseyin Hasip Bey'in baş şehbenderliği döneminde (1870-1884), bazı dönemler üç ayda bir, bazı dönemler yıllık olarak Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu muhasebe kayıtları sistemin işleyişi bakımından oldukça detaylı içeriğe sahip olup konunun müşahhaslaşması için aşağıdaki tablo daha doyurucu bilgi verecektir:

Tablo 2: Rumi 1292/1876-77 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi (BOA., HR.İD.,625/66)

Dönem	Teşrin-i evvel- Kanun-ı evvel 1292/ 1876-77
Hasılat	3.395 kuruş
Masraf	1.882,5 kuruş
Giderler	39,5 kuruş
Kalan	1.473 kuruş

Yukarıdaki tabloda gösterilen masraf tutarları içerisinde kaçıncılar maaşları, “Ad” adı verilen gazetenin abonelik ve posta ücreti yer almaktadır (BOA., HR.İD.,625/66).

Tablo 3: Rumi 1293/1877-78 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi (BOA., HR.İD.,625/69, 70, 71, 72, 74, 75)

Dönem	Kanun-ı sani- Mart 1293/1877-78	Mart- Haziran 1293 / 1877-78	Nisan- Haziran 1293 / 1877-78	Temmuz- Eylül 1293/ 1877-78
Hasılat	Hasılat toplamı verilmemiş	10 lira 8 kuruş	Hasılat toplamı verilmemiş	813 kuruş 32 paraya
Masraf	186 rupi 14 anna	20 lira 16 kuruş	211 rupi 3 anna 6 paisaya	10 Osmanlı lirası 43 kuruş
Tenzil edilen	195 rupi 7,5 annaya	-	105,5 rupi	8 lira 57 kuruş tenzil
Önceki yıla aktarılan	6,5 rupi, 6,5 anna	-	-	-
Abonelik ve posta ve telgraf ücreti	68 rupi	-	-	231 rupi 4 annaya

Şehbendere ayrılan	59 rupi 5,5 anna	-	-	-
Hazineye aktarılan	5,5 lira 14 kuruş 14 para	-	-	528 kuruş 32 para
Kalan	-	-	105 rupi 10 anna 6 paisa/10 lira 8 kuruş	199 rupi 4 anna

Yukarıdaki tabloda kâtip maaşı, posta ve telgraf ücretleri, dağıtılacak bültenlerin kâğıt ve baskı masrafları “Times of India” gazetesinin abonelik ve bir senelik posta ücreti şehbenderhane masrafları arasında yer almaktadır. Bu gazetenin abonelik ücretini Bombay şehbenderi Hüseyin Hasip Bey karşıladığı için bu tutar hasıllattan kendisine ayrılmıştır (BOA., HR.İD.,625/69, 70, 71, 72, 74, 75).

Tablo 4: Rumi 1294/1878-79 Yılı Bombay Şehbenderhane Muhasebesi (BOA., HR.İD.,625/73, 76,97, 98, 80, 81)

Dönem	Mart 1294 /1878-79	Nisan-Haziran 1294 /1878-79	Temmuz-Eylül 1294 /1878-79	Teşrin-i evvel-kanun-ı evvel 1294/1878-79
Hasılat	Hasılat toplamı verilmemiş	Hasılat toplamı verilmemiş	Hasılat toplamı verilmemiş	2.384,5 kuruş
Masraf	47 kuruş	111 kuruş	2.166 kuruş 10 para	832 kuruş 12 para
Tenzil edilen	-	-	16 lira 24 kuruş 30 para	-
Kalan	-	-	1.624 kuruş 30 para	1.552 kuruş 38 para

Yukarıdaki tabloda gösterilen masraf detaylarına bakıldığında şehbenderhane katibine verilen maaş, posta ücreti, Farsça bir gazete olan “Hayyam-ı Cihannüma”nın yıllık abone ücreti yanında bir İngiliz gazetesinin abonelik bedeli ve posta ücreti, ayrıca Kaşgar’dan Bombay’a gelen Hacı Mehmet adında bir şahıs için alınan Cidde biletinin ücreti yer almaktadır (BOA., HR.İD.,625/73, 76,97, 98, 80, 81).

Tablo 5: Rumi 1295/1879 Yılı Bombay Baş Şehbenderliği Muhasebesi (BOA., HR.İD.,625/82, 83, 86,87,88,89,92,94)

Dönem	Kanun-ı sani1294/1878- Mart 1295 /1879	Nisan- Haziran 1295/ 1879	Temmuz- Eylül 1295/1879	Teşrin-i evvel-Kanun-ı evvel 1295/ 1879
Hasılat	3.760 kuruş	693 kuruş	1273 kuruş	1.084 kuruş 7 para
Masraf	1.880 kuruş	1.187 kuruş 30 para	1748 kuruş	1.730 kuruş 30 para

Giderler	1.140 kuruş 24 para	-	-	-
Kalan	740 kuruş 16 para	1.094 kuruş 10 para	-	646 kuruş 23 para
Şehbenderhane varidatı	7 altın 40 kuruş 16 para	-	-	-
1294 senesine dahil edilen	491 kuruş 16 parası	-	-	-
Tenzil edilen	-	-	475 kuruş	-

Tablo 6: Rumi 1296/ 1880 Yılı Bombay Baş Şehbenderliği Muhasebesi (BOA., HR.İD.,625/90,96)

Dönem	Kanun-ı sani- Şubat 1296/1880	Nisan- Haziran 1296/ 1880
Hasılat	2.697 kuruş	1.700 kuruş 20 para
Masraf	2.077 kuruş 20 para	1.762 kuruş
Kalan	601 kuruş 20 para	61,5 kuruş

Tablo 7: Mart- Şubat 1298/ 1882 (BOA., HR.İD.,625/98)

Muhasebe	Masraflar
Hasılat	12.739 kuruş 20 para
Posta ücreti	115 kuruş 31 para
Tercüman maaşı	8.550 kuruş
Gazete abone bedeli	1.539 kuruş
İane bedeli	19 kuruş
Nizamname için yaptırılan çerçeve bedeli	14 kuruş 10 para
Doktor masrafları	480 kuruş 27 para
Kalp akçe için yapılan masraf	851 kuruş 18 para
Tramvay ücreti	7 kuruş 5 para
Toplam	11.577 kuruş 21 para
Kalp akçe bedeli	851 kuruş 18 para
Tramvay ücreti	7 kuruş 5 para
Ara toplam	11.577, 21 kuruş
Masraf	10.718 kuruş
Artan	11.020 kuruş
Toplam	21.739 kuruş

Tablo 8: Mart- Mayıs 1299/1883 (BOA., HR.İD.,625/99, 101, 102)

Muhasebe	Masraflar
Hasılat	18.130 kuruş
Posta ücreti	43kuruş 14 para
Defter bedeli	28 kuruş 20 para
Kançılar maaşı	2.137 kuruş 30 para
Toplam Masraf	2.209 kuruş 14 para

Tablo 9: Bombay Baş Şehbenderliği Muhasebesi Haziran- Ağustos 1883

Muhasebe	Masraflar
Hasılat	10.797 kuruş 5 para
Posta ücreti	107 kuruş 18 para
İane bedeli	19 kuruş
Kâtip maaşı	2.137 kuruş 20 para
Mühür bedeli	33 kuruş 10 para
Akçe farkı	448 kuruş 17 para
Toplam Masraf	2.745 kuruş 25 para
Kalan	8.051kuruş 20 para

Yukarıda tablolara detaylı olarak bakıldığında hasılattan en büyük pay kâtip ve tercüman gibi görevlilerin maaşlarına ayrılmıştır. En düşük gider kalemi ise şehir içi ulaşımda kullanılan tramvay ücretleridir. Bunun dışında yerel gazete Cihannüma'nın yıllık abonelik ücreti önemli yekûn tutmaktadır. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin İslam birliği politikası takip ettiği bu dönemde Müslüman nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı Bombay şehrinde Müslümanlar arasında yardım toplanması amacıyla bültenler dağıtılmıştır. Bu bültenler şehbenderhane tarafından bastırıldığı için matbaalara önemli bir miktar ödeme yapılmıştır. Muhasebe kayıtlarında görüldüğü üzere Şehbenderlik Nizamnamesi'nin şehbenderhane duvarına asılması için de tahsisat ayrılarak çerçeve yaptırılmıştır. Diğer bir tutar ise doktor masraflarıdır. Tablolarda dikkat çeken diğer bir kalem ise kalp akçe bedelidir (BOA., HR.İD.,625/82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 96, 98, 99, 101, 102). Osmanlı para tarihinde XIX. yüzyılda kalpazanlık faaliyetlerin nispi olarak artış gösterdiği bilinmektedir. İçeride olduğu gibi yakın veya uzak pek çok ülke veya şehirde de sahte Osmanlı paralarının darbedildiği vakidir. Çok uzak bir coğrafya olmasına rağmen makalemizin temel konusu olan Bombay'da da sahte para basımına dair bir vukuat yaşanmıştır (Öznel, 2020, s.46,47). Hicri 1285/1868-69 yılında "Adli"¹⁶ altının sahtesini üretmeye çalışan kişiler ile alakalı Bombay şehbenderliği tahkikat başlatmış ve ilk planda suçlanan şahıslar para basmadıklarını, kadınlar için ziynet eşyası ürettiklerini beyan etmişlerdir. Ancak bu kişilerin kalpazanlık yaptıkları tespit edilerek paranın Osmanlı ülkesine yayılmasının engellenmesi için gerekli önlemler alınmıştır (BOA., HR.SFR.3, 319/111/323-98). Muhasebe kayıtlarındaki kalp akçe bedelinin sahte paraya karşı aldığı önlem tahkikatlar için harcanan tutar olduğu düşünülmektedir.

Şehbenderhane muhasebesine bakıldığında maaşların ve giderlerin genellikle kuruş olarak ifade edilmesinin yanında görevli olunan ülkenin para birimleri olan ruble, florin, frank, İngiliz lirası gibi

¹⁶ Adli altını: II. Mahmut'un tahta çıktıktan on dört yıl sonra ve padişahın mahlasına hitaben tam, yarım ve çeyrek olarak darbedilen sikkelere verilen isimdir. Detaylı bilgi için (bkz: Artuk, 1988, s. 389).

paraların da kullanıldığı görülmektedir (Akpınar, 2001, s.38). Bu minvalde ilgili muhasebe kayıtlarında başta Osmanlı Devleti'nin kendi kullanmış olduğu para birimleri kuruş, Osmanlı Lirası ve paranın yanında İngiliz müstemlekesi olan Hindistan'da kullanılan para birimlerinden İngiliz Lirası, peni, şilin ve tabi ki Hindistan'ın para birimleri olan rupi, paisa, anna'nın kullanıldığı görülmektedir (BOA., HR.İD.,625/66, 75, 102).

Diğer bir husus da Osmanlı Devleti ekonomik zorluklar nedeniyle kimi zaman şehbender maaşlarını ödeme konusunda sorunlar yaşamıştır. Bu soruna bir çözüm üretmek için bazen şehbenderlerin maaş karşılığı olarak şehbenderhane hasılatından pay almaları sağlanmıştır. Bazen de şehbenderhane masrafını kendi maaşından karşılamak durumunda kalan şehbenderler, ilerleyen süreçte şehbenderhane hasılatından tahsil etmişlerdir. Örneğin, Hindistan gazetesinin abonelik ve posta ücretini Bombay şehbenderi karşılamıştır. Kanun-ı sani-Mart 1293/1877-78 yılının üç ay arasındaki masrafları değerlendirildiği sırada bu ücretin 59 rupi 5,5 anna olarak şehbenderin tahsil edeceği kaydedilmiştir (Akpınar, 2001, s.39; BOA., HR.İD.,625/75).

Ele aldığımız beş yıllık Bombay Baş Şehbenderliği muhasebe kayıtlarındaki gelirler ve giderler karşılaştırıldığında şehbenderlik hasılatının artması mukabilinde masraflarının da artmış olduğu açıkça görülmektedir.

7. Sonuç

XIX. yüzyılda devletler arası diplomasinin gelişmesine paralel olarak önem kazanan şehbenderlik müessesesi Osmanlı Devleti'nin ticari ilişkilerini kontrol altına alması ve Osmanlı tebaası ile iletişimini sağlaması bakımından önemlidir. Asıl görevleri ticarete Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını gözetmek olan şehbenderler aynı zamanda devletin dış dünya ile iletişimini ve ilişkilerini güçlendirmesini sağlamışlardır. Şehbenderlikler sayesinde çeşitli ülkenin siyasi, sosyal, ticari, ekonomik ve teknolojik gelişmeleri yakından takip edilmiştir.

Hindistan'ın önemli bir liman kenti olan Bombay şehrinde 1848 yılında önce fahri şehbenderlik daha sonra ise resmî olarak baş şehbenderlik statüsünde şehbenderlik kurulmuştur. Fahri şehbenderler yerli halktan tanınmış tüccarlar arasından seçilerek devletten herhangi bir maaş veya tahsisat almamışlardır. Fahri şehbenderler şehbenderlik faaliyetlerinden gelir elde etmişler ve ticari faaliyetlerine devam etmişlerdir. Baş şehbender ise kendilerine maaş ve tahsisat verilerek göreve getirilmişlerdir. Baş şehbenderlerin ticaretle uğraşmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Öncelikle şehbenderlik faaliyetlerinin yürütülmesi için bir bina kiralayan veya satın alan şehbenderler tahsisatlarının bir kısmını bunun için harcamışlardır. Şehbenderhanelerde yürütülen faaliyetlerden hasılat elde edilmiştir. Bu hasılatın büyük bir kısmı kaçırlara, tercüman ve kâtip gibi şehbenderhane görevlilerinin maaşlarına ayrılmıştır. Diğer bir kısmı ise karşılıklı yazışmalarda kullanılan posta ücretleri, onaylanan evrak için mühür bedeli, şehir içerisinde ulaşım için ayrılan yol masrafları, Osmanlı tebaa ve tüccarının resmi işlemlerini gerçekleştirmek üzere alınan defter bedelleri, şehrin yerel basınını takip etmek üzere yapılan gazete abonelikleri, broşür, bülten gibi yayınların hazırlanması için matbaa masrafları ve sağlık alanında harcanan doktor ücretleri için kullanılmıştır. Muhasebe kayıtlarında Şehbenderhane masraflarına yansıyan diğer bir harcama kalemi ise kalp akçe bedeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalp akçe bedeli ise sahte para ve kalpazanlıkla mücadelede harcamış oldukları tutar olarak yansımıştır. Geriye kalan tutarlardan eğer geçmiş dönemde bir açık varsa onun için ayrılmış ya da tenzil edilmiştir. Kalan tutar ise makbuz senetleri ile birlikte Hariciye Nezaretine gönderilmiştir.

Bombay Baş Şehbenderhanesinin Rumi 1292-1299 (1876-1883) yılları arası yedi yıllık muhasebesini değerlendirdiğimiz bu çalışma, şehbenderhane muhasebesine dair bir örnek olmak üzere müstakil bir çalışmadır. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin diğer şehbenderhanelerine ait muhasebe verileri Bombay Baş Şehbenderliğinin muhasebe kayıtları ile kıyaslanabilir ya da batılı ülkelerdeki şehbenderhaneler kendi içerisinde, Güney ve Güney Doğu Asya'daki baş şehbenderliklerine ait muhasebe kayıtları ise birbiri ile karşılaştırılarak şehbenderhanelerin mali yapısına dair bilgilere ışık tutabilir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA., A.AMD.,4/25.

BOA., A.MKT., 145/47.

BOA., B.E.O., 959/71924; 1413/105965; 1834/137507; 1866/139933; 1915/143561; 3394/254519; 3621/27151; 4185/313872.

BOA., HR.MKT., 758/50; 257/48; 690/ 65; 700/ 69.

BOA., HR. İD.,625/66; 625/75; 625/102; 625/83; 625/82; 625/92; 625/87, 86; 625/88; 625/89; 625/94; 625/96; 625/90; 625/90; 625/102; 625/98; 625/99; 625/101.

BOA., İ.HR., 128/6504; 242/14354; 246/14630; 303/ 19209; 327/21160.

BOA., İ.MSM.,29/830; 30/833.

BOA., HR. TH., 70/19.

BOA., HR. SFR.3.,302/17; 311/25; 319,111; 329/98.

Araştırma Eserler

Akpınar, M. (2001) Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akpınar, M. (2017) "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 41(2), 127-144.

Arık, T. (2009) 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Artuk, İ. (1988) "Adlî Altın", İslam Ansiklopedisi, (C.I, 389), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çakılcı, D., (2015), "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", Türkiyat Mecmuası, (25), 81-106.

Devellioğlu, F. (2010) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitapevi.

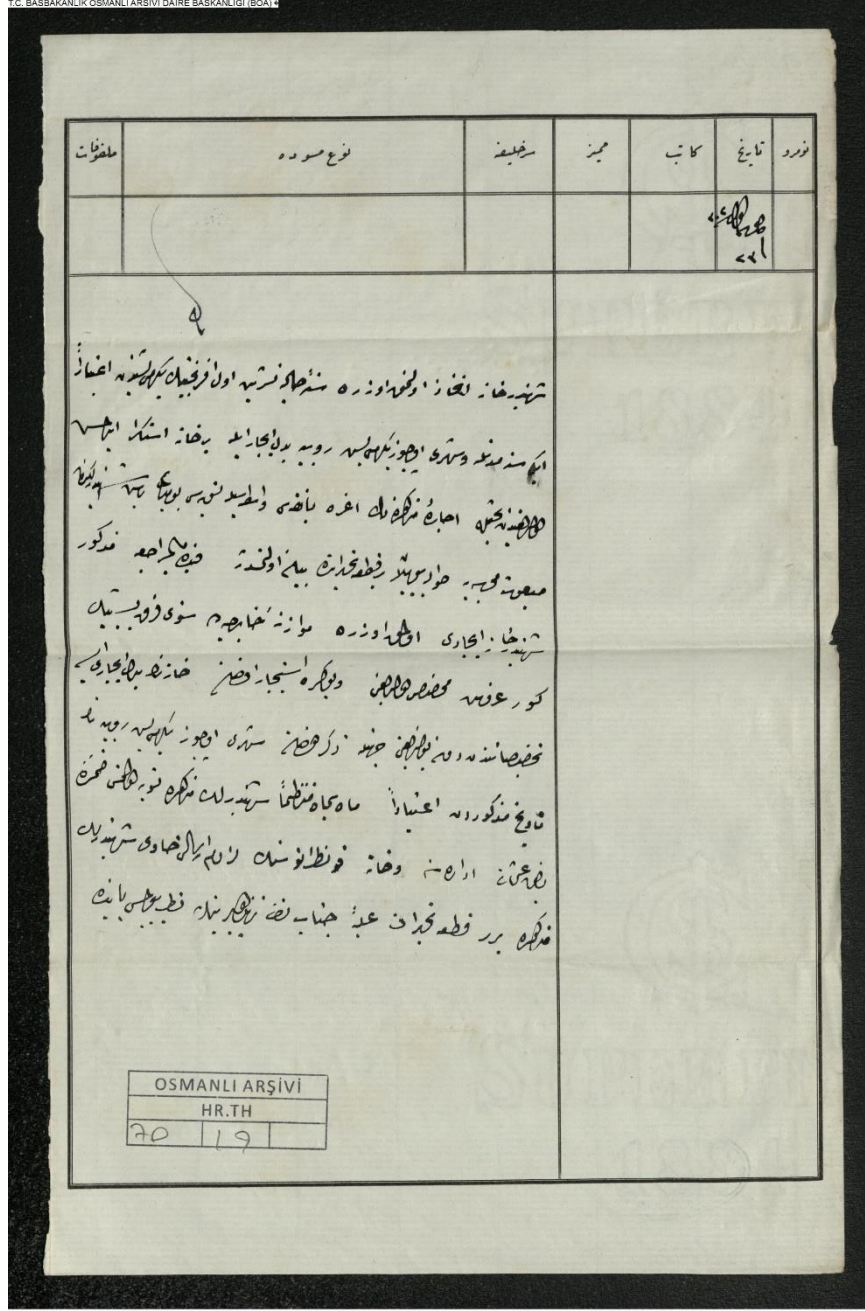
Dönmez, A. (2006). Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Düstur, (1298), "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahildir",1/2 (Zeyl), Matba-i Amire, 192-202.

- Erdem, G. (2008) Osmanlı İmparatorluğunda Sürekli Diplomasıye Geçiş Süreci, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, Y. Z. (2014) Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gör, E. (2019) "1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme", Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 2(1), 70-85.
- Gürsoy, B. A. (2006) "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretlerin Rolü", Bilig, (36), 139-165.
- İpşirli, M. (1995), "Elçi", İslam Ansiklopedisi, (C. XI, 3-15) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, M. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu", Osmanlı Diploması Tarihi Kurumları ve Tatbiki, (Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), 95-117, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özcan, A. (2001), "İttihad-ı İslam", İslam Ansiklopedisi, (C. XXIII, 470-475), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (1992) Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Öznel, M. (2020) "Osmanlı Sefaret ve Şehbenderliklerinin Kalpazanlıkla Mücadelesi", OTAM, (47), 45-60.
- Salname-i Hariciye Defter-i Evvel (1301-1302), Matbaa-i Ebul-Ziya.
- Salname-i Hariciye II. Defa (1306), Matbaa-i Osmaniyye.
- Salname-i Hariciye III. Defa (1318), Matbaa-i Osmanî.
- Savaş, A. İ. (2002), "Konsolos", İslam Ansiklopedisi, (C. XXVI, 178-180), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şemseddin Sami, (2010) Kamus-ı Türki, İstanbul: Çağrı Yayınları,
- Tetik, Z. (2019) Osmanlı Devleti'nin Batavya Baş Şehbenderleri ve Faaliyetleri (1883-1908) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler

Ek 1- Bombay Baş Şehbenderliği Şehbenderhanesi Olarak Kiralanan Ev

HR.TH.00070.00019.001

Extended Summary

The Ottoman Empire sent temporary envoys to other states in its diplomatic relations until the eighteenth century. Since the late eighteenth century, the process of establishing permanent embassies began. In addition to embassies, starting in 1802 representatives were also stationed in major port cities that were important for trade. In contrast to the increasing frequency of consul appointments, the consul regulation was issued by the government on June 13, 1882. The regulation is divided into three sections. The first part consists of four chapters. In the first chapter, this first section, general provisions regarding consulate officials are addressed, in the second chapter, the consul's duty station is specified, in the third chapter, the responsibilities of consuls are outlined; and in the fourth chapter, the inspection of consuls is discussed. In the second section, accounting procedures related to transactions conducted at consul offices are detailed, while in the third section, matters concerning honorary consuls are addressed. The term "consul", meaning "port head" or "port captain", refers to appointed officials representing their country's head of state in another city or commercial port. They are divided into two groups: official and honorary consuls. Official consuls consist of consul generals and deputy consuls within themselves. They are appointed from among trained officials within the Ministry of Foreign Affairs with a decree issued by the Sultan. Honorary consuls, on the other hand, are appointed from recognized leading local merchants within their duty region upon the recommendation of the embassy in the region and the approval of the Sultan. Official consuls receive a fixed salary and a designated allowance called a "tahsisat" to cover their expenses, travel expenses, and the rent of their consulate office, as they are subject to central appointment. Honorary consuls do not receive salaries or allowances from the centre as they are selected from among the local elites and merchants in the region. Instead, they continue their commercial activities and derive income from the works they carry out at the consulate office. It is strictly prohibited for official consuls to engage in trade. Consuls are responsible for collecting taxes, processing passport and visa procedures, issuing documents such as birth, death, marriage, inheritance and notifications holding powers of attorney for the citizens of the Ottoman Empire, collecting aid for needy subjects, monitoring the local press closely, and preparing detailed reports on the economic, commercial, and technological developments in their duty areas. The Indian subcontinent, historically recognized as one of the significant centres of world trade, has been of great importance to the Ottoman Empire both commercially and due to the density of the Muslim population in the region. Since the 16th century, the Ottoman Empire not only gained control over a significant portion of the Mediterranean trade routes but also undertook both political and religious responsibility for the important pilgrimage sites of Hajj, which is a significant duty for Muslims. Due to these fundamental reasons, it became necessary to have an Ottoman representative in the region. The Bombay Consulate General, which was the Ottoman Empire's foothold in India, was initially established in 1848 with the appointment of an honorary consul. Subsequently, in 1869, the appointment of a salaried consul from the centre enabled the consulate to continue its activities under the status of a consulate general. The Bombay Consulate General played a significant role in enhancing the Ottoman Empire's commercial relations with the region and in safeguarding the rights of Ottoman merchants and subjects. The revenue generated from the activities carried out at the Bombay Consulate General primarily covers the salaries of consulate staff such as clerks, interpreters, and secretaries, with salary payments constituting the largest portion of expenditure. The remaining portion is allocated for expenses such as postage fees for correspondence, seal fees for approved documents, transportation costs within the city, ledger fees for the official transactions of Ottoman subjects with the local merchants, newspaper subscriptions for monitoring the

local press, printing expenses for brochures, bulletins and other publication, and medical expenses incurred for health-related matters. Another expense reflected in the accounting records of the consulate general is the “kalp akçe” fee. The “kalp akçe” fee represents the amount spent in combating counterfeit money and counterfeiting. If there is a deficit from the remaining amounts, it is either allocated for it separately or reduced. The remaining amount and receipts are sent to the Foreign Ministry every three months and annually. This study presents an evaluation of the accounting records of the Bombay Consulate General of the Ottoman Empire identified in the Ottoman archives between the Rumi years of 1292-1299 (1876-1883). According to this evaluation, the study illustrates the fees collected from official transactions conducted at the Bombay Consulate, the revenue generated by the consulate collected quarterly or annually, expenses covered from the revenue for salaries for consulate staff such as clerks and translators, as well as other expenses incurred by the consulate such as transportation, postage, seal, and ledger fees. It also demonstrates the amount of revenue to be sent to the Foreign Ministry and the requested budget from the Ministry.